

Být místem Bytí

Tři příspěvky ke studiu
Martina Heideggera

Jiří Michálek

KAROLINUM

Být místem Bytí

Tři příspěvky ke studiu Martina Heideggera

Jiří Michálek

Recenzovali:

Ladislav Benyovszky (Fakulta humanitních studií, Univerzita Karlova, Praha)

Ivan Blecha (Filozofická fakulta, Univerzita Palackého v Olomouci)

Edice Filosofie

Edici řídí Jaroslav Kořa

Portrét autora napsal Jaroslav Kořa

Vydala Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum

Redakce Jan Havlíček

Grafická úprava Zdeněk Ziegler

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

První vydání

© Univerzita Karlova, 2017

© Jiří Michálek, 2017

ISBN 978-80-246-3668-9

ISBN 978-80-246-3718-1 (pdf)



Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum 2017

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Obsah

- Pobyt po obratu / 7**
- Sen jako fenomén / 24**
- Pravda bytí a bytí bez pravdy / 36**
- Summary / 49**
- Literatura / 50**
- O autorovi (Jaroslav Kořán) / 52**

Pobyt po obratu¹

Někteří nerozlišují mezi tím, co znamená u Heideggera slovo „das Dasein“ (pobyt) v období *Bytí a času* a co znamená po obratu v jeho myšlení, a to také znamená, že nerozlišují mezi tím, jak chápe člověka v těchto dvou obdobích svého filosofování. Odtud pak zbytečné kritiky Heideggerova pojetí v *Bytí a času*, jako by to bylo filosofovo poslední slovo k uvedenému problematice. Stejně kuriózní by bylo kritizovat dnešní vědu za to, co tvrdila v 18. století.

A) Úvod

Chceme-li si o uvedené proměně zjednat jasno, musíme úvodem připomenout alespoň několik výchozích momentů Heideggerova filosofování a přijmout od něho jisté pokyny, které nám umožní setrvat na cestě, jíž prošlo jeho myšlení.

Až do roku 1989 byly známé jeho práce a přednášky z prvního období, tzn. kolem *Bytí a času* (1927), a potom to, co pochází z poválečného období. V obou případech se hovoří o pobytu (o „das Dasein“, resp. „das Da-sein“) a o člověku. Avšak mezitím, od roku 1936 přibližně do konce války, vznikaly texty, které se snaží celou filosofickou problematiku uchopit jinak, než tomu bylo dosud. Tyto texty, na něž navázala Heideggerova přednášková a publikační činnost po válce, zůstaly padesát let v rukopise. Jejich vydávání začalo v roce stého výročí jeho narozenin, a to dnes slavným svazkem 65 *Gesamtausgabe* (*Souborné vydání*) nesoucím titul *Beiträge zur Philosophie (Príspevky k filosofii)* a podtitul „Vom

¹ Předneseno pro Fenomenologickou společnost 25. 10. 2010, v pozměněné podobě na Katedře filosofie a dějin přírodních věd PŘF UK 12. 11. 2010 a na univerzitě v Trnavě 23. 11. 2010. Publikováno na Slovensku v kolektivní monografii: J. Tomašovičová a kol., *Cestami Heideggerovho myslenia*. Pusté Úlany, Schola Philosophica 2011.

Ereignis“. Od té doby do dneška vyšlo dalších pět svazků této řady (jeden svazek ještě čeká na vydání), celkově se jedná o více než 2000 stran textu. Je pochopitelné, že poválečné texty vznikaly na pozadí toho, co bylo myslitelem promyšleno v předchozím desetiletí, jak to ostatně on sám zmiňuje v pozdější poznámce k *Dopisu o humanismu*,² který pochází z roku 1946 a je první Heideggerovou prací publikovanou po válce (1947).

To, co zůstává společné oběma obdobím Heideggerova filosofování, je snaha o obnovení a rozvinutí otázky po bytí. V druhém období se proměnil přístup a postup, postavení myslitele i způsob zápisu. Heidegger připomíná, že nelze proměnit význam jednoho filosofického slova a vše ostatní ponechat takovým, jakým bylo dosud. Nelze jako z mozaiky vyjmout jeden kamínek a nahradit jej jiným, aniž by se změnil všechny další významy.

Co tedy bude třeba předeslat a připomenout, chceme-li zde ukázat, co znamená „pobyt“ („das Dasein“) po obratu?

1. Z čeho Heidegger vychází? 2. Jak postupuje? 3. V čem spočívá obrat? 4. Jak je chápán pobyt („das Dasein“) v *Bytí a času*?

Ad 1) Filosofie pro Heideggera začíná rozlišením mezi jsoucnem (tzn. jednotlivinami) a **tím, díky čemu** se nám ono jsoučí ukazuje, tzn. dává právě tak, jak se dává. Toto „druhé“, původně nazvané φύσις, dostalo od jisté doby titul **bytí**. V rámci této *diference* (kterou Heidegger nazývá ontologická) se pohybuje, aniž ji výslovně tematizuje, myšlení **prvního počátku**. Toto myšlení dostává svoji definitivní podobu u Platóna a Aristotela a svoje završení nalézá u Nietzscheho. Celé uvedené mezidobí (Zwischenfall) dějin bytí, kterému Heidegger říká *metafysika*, hledá **bytí na jsoučnu**, tzn. chce určit bytí *ze* jsoučna či *od* jsoučna, a to jako jsoučnost jsoučího, jako zvláštní jsoučno (idea, bůh), nebo jako to společné všemu jednotlivému jsoučnu. *Metafysika* také netematizuje pravdu, tzn. nečiní ji problémem; od původní *alétheia* (neskrytosti či odkrytosti) v souvislosti s *fýsis* (jako tím, co ze sebe vzchází, od-

² M. Heidegger, *Gesamtausgabe* (dále jako *GA*), Band 9. Frankfurt am Main, Vittorio Klostermann 1976, s. 313.

krývá se, ukazuje) přechází k *homoiósis*, shodě, odtud k veritas jako rectitudo jakožto správnosti výpovědi a odtud k certitudo, jistotě. Kdežto Heidegger vychází z prvotní *alétheia*, kterou domýšlí s proměnou celkové naladěnosti jako *světlinu* (Lichtung) *pro ukazování jsoucna a skrývání bytí*. Ukazuje, že uchopení bytnosti či bytí pravdy vyžaduje současné promyšlení pravdy bytí.

Vůdčí otázka metafysiky – *ti to on esti*; co je jsoucno?, či jak se to má s bytím jsoucího? – byla v průběhu dějin zvláštním způsobem zodpovězena (vědou) a ztratila postupně svoji původní tázavost. To byla cesta metafysiky, na níž došlo k **zapomenutosti bytí** (resp. **k opuštěnosti jsoucna bytím**). Nakonec se zdá, že jsoucí se dává přímo bez dalšího (pozitivismus), respektive že bytí je prázdné obecně, pouhý kouř, a co zbývá je vůle k vůli (nihilismus). Veškeré jsoucí je tu pro nás k dispozici. Co nám v této situaci chybí, co nás ještě nutí se tázat? Heideggerova odpověď zní: *Not der Notlosigkeit*, nouze či potřebnost pramenící ze ztráty nutící nouze. To, co panuje v dnešní společnosti, charakterizuje Heidegger původně slovem „Machenschaft“, mohli bychom snad říci: manipulace vším jsoucnem, k němuž náleží také člověk.³ Později používá slovo „das Gestell“ a hovoří o nadvládě bytnosti techniky.⁴ Jsme v situaci, kdy **byt** znamená být prostředkem pro účely, být materiálem či zdrojem energie v řetězci prostředků a účelů, co takové není, není vlastně ničím.

Heideggerem avizovaná zapomenutost na bytí nám vlastně říká, že jsme zapomněli na něco, co se už jednou ukázalo (totiž v počátku filosofie), ale dnes se o tom neví, přestože počátek rozhoduje o všem následujícím. Bytí se tedy nyní dává ve svém odpírání a cestu k němu vidí Heidegger (po obratu) v promyšlení dějin prvního počátku.

³ Člověk jako nejdůležitější surovina (der wichtigste Rohstoff) pro bytnost techniky. In: M. Heidegger, *GA*, Bd. 71. Frankfurt am Main, Vittorio Klostermann 2009, s. 91.

⁴ Tamtéž, s. 111.

Ad 2) Jak postupuje? Už ne fenomenologické analýzy jsou, které má vztah k bytí, nýbrž pokus myslet **bytí z bytí**.⁵ V *Bytí a času* se pohybujeme vlastně ještě v jistém smyslu na půdě metafysiky, neboť se zde vychází z rozdílu bytí a jsoucna (ovšem oproti metafysice výslovně tematizovanému), k bytí se chce dostat jako k tomu, co nacházíme na jsoucnu. Rozdíl oproti tradici je především v excentricitě bytí člověka (není tedy subjektem), tzn. to, jak je, je mu předáno. Po obratu se Heidegger pokouší tematizovat bytí z bytí, respektive z **dějin bytí**, z toho jak se bytí dává a skrývá v dějinách prvního počátku. (Technická poznámka: Toto bytí myšlené z bytí oproti bytí jsoucího odlišuje většinou v psaném textu graficky tím, že píše *Seyn s y*; v českém textu zde psaním velkého B, Bytí.)

Vlastní postup myšlení se neřídí nějakou metodou (*methodos*), tzn. předem připravenou cestou (*hodos*), která nás má přivést k cíli. Ne tedy jako v novověké vědě, kde máme k dispozici metody pro řešení příslušných problémů, také ne nějaký vyčtený, tzn. připravený cíl, k němuž by se mělo nakonec dospět, nýbrž myšlení či zamyšlení (*Besinnung*), jež je a zůstává na cestě, kterou myšlením razí. V této souvislosti Heidegger opakovaně upozorňuje na to, že „*der Weg*“ je odvozeno od středohornoněmeckého „*wegen*“, což znamená čistit, pročišťovat, tedy cestu razit.⁶ Je jistě pozoruhodné, že totéž platí o českém slovu „cesta“, které souvisí s „čestiti“, čistit, klestit. Cesta myšlení (*hodos*) se liší od cesty k vědě, kterou vědy nazývají *methodos*. Použitá metoda vymáhá výsledky, ale především je předurčuje, kdežto myšlení, o které Heideggerovi jde, razí cestu, díky tomu povstává krajina (širava), v níž se mnohé ukazuje a mnohé skrývá. Odtud pak pokyn pro myšlení či zamýšlení: *hé hodos – mépote methodos*.⁷

⁵ Počátek tohoto obratu, jak sám uvádí (tamtéž, s. 89), je v přednášce *Vom Wesen der Wahrheit* (1930); nyní in: M. Heidegger, *GA*, Bd. 9, cd.

⁶ M. Heidegger, *GA*, Bd. 65. Frankfurt am Main, Vittorio Klostermann 1989, s. 86: „cestu razit, na cestu nutit – v bytostném smyslu: ladit“. „Krajina povstává teprve skrze cestu...“; M. Heidegger, *GA*, Bd. 69. Frankfurt am Main, Vittorio Klostermann 1998, s. 170: „V bytostném myšlení nejsou předem připravené stezky.“

⁷ M. Heidegger, *GA*, Bd. 13. Frankfurt am Main, Vittorio Klostermann 1983, s. 233.

*Na rozdíl od vědy ve filosofii nelze nic dokázat, ale ukázat lze mnohé.*⁸ To je Heideggerovo stanovisko. A můžeme také říci, že „cílem“ takového myšlení je *být na cestě*. Odtud pak známé tituly jeho prací: *Wegmarken, Holzwege, Feldweggespräche*. A jak sám řekl několik dní před smrtí o tom, co filosoficky vypracoval: „Wege – nicht Werke“.

Ad 3) Ptáme se: V čem spočívá obrat? Heidegger hovoří o *obratu*, nebo možná přesněji o zvratu, tedy náhlém obratu, v *Bytí samém*. Bytí totiž, jak říká, „není nikdy v každé době to samé“.⁹ O bytostné proměně Bytí, před kterou dnes stojíme, hovoří v souvislosti s koncem dějin metafysiky a přípravou **druhého počátku**. Odtud pak je patrné, proč Heidegger říká, že „Bytí bytuje jako das Ereignis“,¹⁰ totiž jako **událost**, Bytí má dějový charakter. Nadto Heidegger často zdůrazňuje obě části slova zápisem „das Er-eygnis“; eigen zn. vlastnit, být vlastním, er- je předpona, která mimo jiné naznačuje ukončení či dovršení děje, jako např. er-reichen dosáhnout, er-schöpfen vyčerpat, er-greifen uchopit. Jde tudíž o **událost**, v níž dochází k vlastnění či přivlastnění, tedy k **osvojení**, a to ve dvojím smyslu: místu, v němž se Bytí děje, se Bytí stává vlastní, ono si je osvojuje či přisvojuje, a tím zároveň Bytí činí toto místo svým, tedy místem Bytí (Da-seyn). Odtud pak pochází pokus překládat „das Ereignis“ jako **událost osvojení**. O tomto „místu Bytí“, které Bytí potřebuje, aby se mohlo dít, pak říká, že se jím *může* stát člověk. To vyžaduje od člověka odvahu, rozhodnutí a vytrvalost, vyžaduje to proměnu celkové naladěnosti, tedy **obrat**. Zdrženlivost¹¹ (Verhaltenheit) je ona naladěnost, v níž pak bude člověk s to přijmout to, co se mu dává z obratu v oné události (Kehre im Ereignis). Po válce hovoří Heidegger o „Gelassenheit“¹², ale už v Bd. 71 najdeme

⁸ M. Heidegger, *GA*, Bd. 11. Frankfurt am Main, Vittorio Klostermann 2006, s. 29 („Beweisen lässt sich in diesem Bereich nichts, aber weisen manches.“).

⁹ M. Heidegger, *GA*, Bd. 65, cd., s. 28.

¹⁰ Tamtéž, s. 30 („das Seyn west als das Ereignis“).

¹¹ Tamtéž, s. 33; česky in: J. Michálek (ed.), *Údiv a zdrženlivost*. Praha, Oikúmené 1999.

¹² Viz stejnojmenná přednáška z října 1955; nyní in: M. Heidegger, *GA*, Bd. 16. Frankfurt am Main, Vittorio Klostermann 2000; česky jako: týž, „Gelassenheit – Zdrženlivá uvolněnost“. *Filosofický časopis*, 49, 2001, č. 1, s. 71–79.

spojení „die Gelassenheit der Langmut“.¹³ Stojíme spolu s myslitelem na konci dějin prvního počátku, na konci dějin metafysiky, a tak stojíme v přechodu k druhému počátku. Naším úkolem je příprava tohoto druhého počátku.

Teď už snad tušíme, co znamená obrat v Heideggerově myšlení. Od fenomenologických analýz jsoucna, jež má vztah k bytí, které měly být cestou k bytí samému, se obrací k myšlení bytí z bytí. Toto myšlení označuje jako „seinsgeschichtlich“, totiž jako myšlení myslící bytí z jeho dějin. Obrat v Bytí samém umožňuje obrat v myšlení myslitele. Tím vlastně svým způsobem Heidegger opět zdůrazňuje ekstatickou, tzn. excentrickou povahu naší bytnosti, to, že nejsme pány bytí, že bytí se nám dává, popřípadě odpírá.

V *Bytí a času* se hovoří o smyslu a porozumění bytí na základě výslovného tematizování ontologické diference. O tomto pokusu myslet bytí z ontologické diference hovoří Heidegger v roce 1969 jako o nutné slepé uličce.¹⁴ To znamená, že na této cestě (v rámci *Bytí a času*) se mnohé ukázalo, ale ukázalo se také, že tudy dále postupovat nelze, že je třeba razit jinou cestu.

V *Beiträge* (tj. v Bd. 65) obrací pozornost k Bytí samému v jeho dějinách, respektive k pravdě či místu bytí. Nejde ale o myšlení o Bytí jako *předmětu* zájmu, nýbrž o myšlení z Bytí, jak také má být chápán podtitul tohoto svazku „**Vom Ereignis**“.¹⁵ Jak zde Heidegger postupuje? Od ohlašování se (Anklang) Bytí v jeho odpírání, přes přihrávání (Zuspiel) Bytí z promýšlení dějin prvního počátku, skokem (Sprung) do vlastní problematiky Bytí pochopeného jako událost osvojení (das Ereignis) a k zakládání (Gründung) pravdy a časoprostoru Bytí (pobyt). Nakonec se zmiňuje o budoucích či přicházejících (die Zu-künftige) druhého počátku a o posledním bohu a Bytí vůbec.

Ad 4) Nakonec co nejstručněji připomínám, jak je chápáno „das Dasein“ (v českých překladech „pobyt“) v *Bytí a času*. Zde

¹³ M. Heidegger, *GA*, Bd. 71, cd., s. 87 (zdrženlivá uvolněnost trpělivosti).

¹⁴ M. Heidegger, *GA*, Bd. 15. Frankfurt am Main, Vittorio Klostermann 1986, s. 366.

¹⁵ A to mimo jiné proto, že mluvení „o“ svádí k tomu brát to, o čem se mluví jako objekt.

cesta k bytí měla vést přes takové jsoucno, které má vztah k bytí. A jak je řečeno ve výchozím § 9 fenomenologických analýz, takovým jsoucnem jsme my sami, „sind wir je selbst“, tzn. pokaždé, vždycky ten který z nás sám, sám pro sebe a ze sebe. Nejde tudíž o člověka jako obecninu (rod, druh), nýbrž o bytí toho kterého. Druhá věta paragrafu říká, že bytí tohoto jsoucna je „je meines“, pokaždé mé. V tom, jak jsem, vykonávám vztah ke svému vlastnímu bytí, jsem tímto výkonem či v tomto výkonu. Jsme jsoucnem, které je s to říkat „mé bytí“, tzn. jsme porozuměním. Od začátku je tu vztah mezi bytím, které je mé, a jsoucnem, kterým jsem já. Člověk je takové jsoucno, které se vztahuje ke svému bytí, záleží mu na tom, jak je. A o tomto jsoucnu je řečeno, že je svému vlastnímu bytí „überantwortet“, odevzdáno, vydáno, Patočka říkával předáno na zodpovídání.

Následně je řečeno: „Bytí je to, oč **vždy** tomuto jsoucnu samému jde.“ Toto jsoucno vzhledem k jeho způsobu bytí označuje Heidegger titulem „das Dasein“ a Patočka překládá slovem „pobyt“.¹⁶ To dobře koresponduje se slovem „der Aufenthalt“ (které mimo jiné znamená pobyt, přebývání), které v souvislosti s bytím člověka Heidegger užívá.¹⁷ Pokusy překládat „das Dasein“ jako „bytí-tu“, respektive „être-là“ Heidegger výslovně odmítá,¹⁸ říká, že nejde o nějaké bytí, které je tady a ne tam.

Již zde si můžeme všimnout toho, že v *Bytí a času* se postupuje v analýzách od jsoucna, které má **trvalý** charakter pobytu (Dasein) a chce se dojít k bytí, kdežto po obratu, jak bylo naznačeno a v dalším bude rozvinuto, se v myšlení směřuje od Bytí (Sein) jakožto *události osvojení* (Ereignis) k Da-sein jako místu, v němž či na němž se bytí děje (přesněji: pravda Bytí děje), tedy k *pobytu jako místu bytí*, jímž se člověk stát **může**. Jinými slovy to znamená, že „Být člověkem (Menschsein) a pobytém“ je v *Bytí a času* ztotož-

¹⁶ Gruša nedávno řekl pár hloupostí o Heideggerovi a o Patočkově překladu (*Literární noviny*, 2010, č. 13).

¹⁷ Viz např. M. Heidegger, *Zollikoner Seminare*. Frankfurt am Main, Vittorio Klostermann 1987, s. 204.

¹⁸ Tamtéž, s. 156.

něno, jak uvádí Heideggerova sebekritická poznámka z pozdější doby,¹⁹ kdežto po obratu to již neplatí.

Na konci úvodu je třeba ještě dodat, že uvedené svazky *Gesamtausgabe*, z nichž zde vycházím, nepřinášejí ani systematické podání problémů, ani souvislý text, nýbrž jde o tu kratší tu delší poznámky. Odtud pak časté opakování, které také ovlivnilo text našeho příspěvku.

B) Pobyt jako místo bytí

To, co bylo v úvodu naznačeno, se pokusíme na příkladech doložit a rozvinout pomocí uvedených Heideggerových textů. Jde o to, aby bylo zřejmé, čím vším se liší *pobyt* chápaný jako *místo bytí* (das Da-sein) od *pobytu* (das Dasein) z období *Bytí a času*. *Pobyt* po obratu je myšlen z Bytí jako *události osvojení* (z das Er-eignis).

První věta úvodní části (Vorblick) *Příspěvků k filosofii* (GA, 65), kde se zmiňuje das Da-sein, tedy pobyt jako místo bytí, říká: „Už se nejedná o to, o' něčem pojednávat a něco předmětného vylíčit, nýbrž být předán *události osvojení* (das Er-eignis), což se rovná bytostné proměně člověka z ‚rozumného zvířete‘ (animal rationale) v pobyt jako místo bytí (das Da-sein).“²⁰ Ti, kteří se odevzdávají Bytí ve smyslu *události osvojení*, jsou zakladatelé *pravdy Bytí* v přechodu od prvního k druhému počátku. Nikoliv zakladatelé Bytí vůbec, neboť Bytí se dává pouze ve své dějinné podobě (tzn. v odkrytosti – pravdě –, která je dějinná). Tito zakladatelé připravují možnost přechodu ve chvíli, kdy se Bytí odpírá, tzn. dává ve svém odpírání. Připomeňme raději znovu, že pravda je zde myšlena ne jako adaequatio, nýbrž jako odkrytost (*alétheia*), přesněji jako světlna (Lichtung), v níž se jsoucí dává a bytí skrývá a uchovává.

Zde na počátku jsou také uvedeny slavné charakteristiky postavení pobytu (jako místa bytí) vůči Bytí, charakteristiky, které

¹⁹ M. Heidegger, *GA*, Bd. 2. Frankfurt am Main, Vittorio Klostermann 1977, s. 77; česky: týž, *Bytí a čas*. Praha, Oikúmené 1996, s. 76.

²⁰ M. Heidegger, *GA*, Bd. 65, cd., s. 3.

byly později dále rozšířeny.²¹ Takový pobyt je „Sucher, Wahrer²², Wächter des Seyns“,²³ totiž hledač, opatrovatel, strážce Bytí, což je pak souhrnně označeno jako „starost“ (zde ovšem oproti *Bytí a času* myšlená z Bytí či jeho pravdy). V dalším pak je k tomu řečeno: „Strážcovství (Wächterschaft) člověka však je základem jiných dějin.“²⁴ Bdělost pro odpírající se Bytí v situaci přechodu připravuje možnost proměny *pravdy Bytí*, pokud se Bytí jako uděluující a osvojované (jako das Er-eignis) ukáže. To, co člověka pohání, je jeho vrženost (Geworfenheit) do jsoucna, a tím je on určen jako *vržený vrhač* (der geworfene Werfer), totiž jako vrhač a rozvrhovač pravdy Bytí.²⁵ Tak zní další charakteristika, která ovšem nemá znamenat, že by člověk měl Bytí v moci, nýbrž to, že se mu v jeho vrženosti Bytí určitým způsobem dává či odpírá a v této odkrytosti (pravdě), pak se mu ukazuje jsoucno. Ještě jiná charakteristika člověka jako místa Bytí (tzn. pokud se jím stane) zní: „Člověk tuší Bytí, je *tím tušícím* (der Ahnende) Bytí, protože Bytí si ho přisvojuje...“²⁶ Přisvojuje si ho tím, že se mu dává (ukazuje, popřípadě odpírá), on si je osvojuje, přijímá a tím se sám stává právě místem, na kterém se Bytí děje, tedy místem Bytí, resp. pravdy Bytí.

Ale *pobyt jako místo Bytí* (das Da-sein) není nějakým charakterem člověka vůbec,²⁷ nýbrž toho, jenž stojí v přechodu k druhému počátku tak, že se táže po pravdě Bytí. Heidegger říká: je to „základ možnosti budoucího (resp. přicházejícího) lidského bytí, tj. člověka, který se chápe jako *strážce pravdy Bytí*“.²⁸ *Pobyt jako*

²¹ Např. „Hirt des Seins“, pastýř bytí; vyskytuje se opakovaně in: M. Heidegger, *Brief über den Humanismus* (nyní in: týž, *GA*, Bd. 9, cd.); M. Heidegger, *Vier Seminare* (nyní in: týž, *GA*, Bd. 15, cd., s. 370); M. Heidegger, *Der Spruch des Anaximander* (nyní in: týž, *GA*, Bd. 5. Frankfurt am Main, Vittorio Klostermann 1977, s. 348; český jako *Anaximandrův výrok*. Praha, Oikúmené 2012).

²² Někteří „der Wahrer“ překládají jako „pravditel“ vycházejíce od „wahr“ (pravdivý, pravý). Lze ale také myslet na sloveso „wahren“ (opatrovat, obhajovat, zachovávat).

²³ M. Heidegger, *GA*, Bd. 65, cd., s. 294.

²⁴ Tamtéž, s. 240.

²⁵ Tamtéž, s. 45.

²⁶ Tamtéž, s. 245.

²⁷ Tamtéž, s. 300; „nicht des Menschen an sich“.

²⁸ Tamtéž, s. 297.